

PRZEMYSŁAW M. PŁONKA
UNIwersytet Jagielloński w Krakowie
ORCID: 0000-0002-0261-3439

DARIA RUSIN
Towarzystwo Miłośników Andrychowa

HASIOKI

– PRZEDWOJENNY DOPALACZ

WSTĘP

Wyraz „hasioki”, pomimo dość oczywistego rdzenia niemieckiego, ma w polszczyźnie swoją niezależną i rozbudowaną historię. Wyraz ten ze swoimi wariantami ewoluuje, a przy tym nabywa walorów i odcieni regionalizmów, o których trudno by przypuszczać bez odniesień do lokalnych znaczeń, odchodzących powoli w niepamięć. Warto je utrwalić dla kolejnych pokoleń; już teraz niektórzy, zwłaszcza młodzi obywatele podają je w wątpliwość.

WYSTĘPOWANIE, ETYMOLOGIA I LOKALNE ZNACZENIE WYRAZU „HASIOKI”

Tytułowa nazwa artykułu zastrzeżona jest dla używek otrzymywanych na bazie eteru etylowego. W wyrazie tym powinno występować samo „h”, choć jak dotąd przez językoznawców normatywnych nie zostało to potwierdzone w sposób naukowy. W znaczeniu, o którym mowa¹, wyrazu tego nie znaleziono w żadnym z dostępnych słowników języka polskiego. Rdzenni mieszkańcy okolic Andrychowa używają wyrazu „hasioki” jako rzeczownika posiadającego tylko liczbę mnogą, *pluralis tantum*, jak „imieniny”, „urodziny” czy „skrzypce”. Próbując dotrzeć do etymologii hasioków od innej strony, stwierdzono na początek, że „has” (dla odmiany *singularis tantum*, wyraz używany wyłącznie w liczbie pojedynczej) jest to rodzaj miała węglowego,

¹ P. Płonka, *Hasioki*, „Nowiny Andrychowskie”, 2000, nr 1(110), s. 27, <https://cdn.radioandrychow.pl/uploads/2021/06/NA-01-2000.pdf>, [dostęp: 7 XI 2023 r.].

surowiec do suchej destylacji węgla. Prawdopodobnie nazwa ta pochodzi od niemieckiego słowa „heiß” – „gorący”.

PRODUKCJA HASIOKÓW

Technologia suchej destylacji węgla powstała w USA pod koniec XIX w., pojawiła się w różnych formach przede wszystkim w Niemczech, a stamtąd przez Czechy (Morawy) i Śląsk dotarła do Polski, początkowo do zaboru pruskiego. Rzeczywiście – w trakcie suchej destylacji węgiel poddaje się prażeniu bez dostępu powietrza, zbierając kolejno wydzielające się substancje. Najbardziej lotne frakcje ciekłe zawierają prawie wyłącznie eter – aktywny składnik hasioków, czyli wódki na eterze, składającej się głównie z eteru etylowego. Owe domieszki, mieszanina najbardziej lotnych składników destylatu, przesądzają o użyciu *pluralis tantum*.

Produkcja, przyrządzanie, a także przechowywanie i dystrybucja hasioków to swoista sztuka i umiejętność. Eter mieszano z wodą, często słodzoną, wlewano do ucha lub wączano. Napicie się wprost groziło wzdęciami, wymiotami lub silną biegunką. Niewłaściwe podejście mogło spowodować wypadek, zatrucie, a czasem śmierć.

WYSTĘPOWANIE WYRAZU OBECNIE I DAWNIEJ

Na samym Śląsku (a także np. w Sosnowcu albo Jaworznie) wyraz „hasiok” (ale uwaga – w liczbie pojedynczej!) oznacza po prostu śmietnik². Warto dodać, że na taki śmietnik, a również na hałdy przemysłowe, trafiał często gorący żużel albo popiół. Hasiok taki ulegał potem samozapłonowi. Dochodziło do niezamierzonego powstania dużej ilości gazów i substancji lotnych. W czasach współczesnych Śląsk przeżywa swoisty renesans kulturowy, dotyczący również języka. Warto dodać (za prof. Janem Miodkiem³), że dialekt śląski zawiera wiele archaizmów, form staropolskich, które wyszły z polszczyzny ogólnej, ale zachowały się w dialekcie. Inną cechą jest obecność germanizmów i bohemizmów (o których często zapominamy). Dlatego powstają grupy społecznościowe oraz muzyczne o nazwach zawierających „hasiok”⁴

² A. Momot, *Gwara w górnośląskiej przestrzeni miejskiej*, „LingVaria”, r. XIII 2018, nr 2(26), s. 306, file:///D:/Pobrane/20-Momot-Gwara-w-gornoslaskiej-przestrzeni-miejskiej.pdf [dostęp: 13 XI 2023 r.].

³ J. Miodek, „O śląskiej ojczyźnie-polszczyźnie w „Śląsku”, Katowice 2022.

⁴ <https://pl.wikipedia.org/wiki/Hasiok> [dostęp: 13 XI 2023 r.].

albo „hasioki” w liczbie mnogiej, skupiające np. osoby poszukujące wyrzuconych na śmietnik przedmiotów o wartości historycznej⁵. Wyraz ten zatem nadal funkcjonuje w polszczyźnie, nabierając coraz to bardziej pozytywnych odcieni.

We współczesnej Andrychowszczyźnie można się spotkać z wyrazem „hasioki” w tym drugim znaczeniu, historycznym, używanym przez osoby starsze, obecnie przywoływane we wspomnieniach andrychowian. Przeprowadzona w trakcie pisania niniejszego artykułu sonda potwierdziła występowanie tego wyrazu określającego używkę zawierającą eter na terenie Andrychowszczyzny i, co ciekawe, tylko Andrychowszczyzny.

KOLPORTAŻ NAPOJÓW ZAWIERAJĄCYCH ETER I ETEROMANIA⁶

Mieszkańcy Lubelszczyzny nie chcieli uwierzyć, że trunek oparty na eterze był w ogóle w użyciu. A w okolicach Andrychowa z racji bliskości zagłębia węglowego kwitł nielegalny handel tym „specjałem” (zwłaszcza w latach 20. XX w.). Hasiokami handlowali często Żydzi, nielegalnie – eter łatwo przedawkować, wówczas staje się niebezpieczną trucizną. Dzisiejsze teksty poświęcają jednak „eteromanii” sporo miejsca⁷. Można nawet znaleźć przepisy na (błędnie nazwany) „bimber na eterze”. Jest to bardzo charakterystyczny element rodzimego folkloru andrychowskiego, pozostającego pod wpływem Czech i Śląska. Jeżeli gdzieś w świecie spotkamy kogoś, kto zna nazwę „hasioki”, to musi również wiedzieć, gdzie leżą Andrychów, Roczyny, Targanice czy Rzyki.

KULTUROWE UWARUNKOWANIA ETEROMANII

Po co pito eter? Podobno w celach leczniczych, ale też chyba, co bardziej prawdopodobne, ponieważ eter bardzo szybko „upija”. W obecnej literaturze można znaleźć określenie „przedwojenne dopalacze”, w odniesieniu do substancji, którymi osiągnano szybko stan podniecenia i euforii. Eter etylowy działał kilka godzin. Podawany był również dzieciom, w przypadku których działał ok. doby. Narkotyk ten był tańszy od alkoholu i już w 1923 r. Sejm RP zakazał handlu eterem w celach konsumpcyjnych⁸,

⁵ https://www.youtube.com/results?search_query=hasiok.pl [dostęp: 13 XI 2023 r.].

⁶ <https://pl.wikipedia.org/wiki/Eteromania> [dostęp: 13 XI 2023 r.].

⁷ *Dziś są dopalacze, przed wojną był eter*, „Rynek Aptek”, <https://www.rynekapteki.pl/po-godzinach/dzis-sa-dopalacze-przed-wojna-byl-eter,8620.html>, s. 1-2 [dostęp: 13 XI 2023 r.].

⁸ Ustawa z dnia 22 czerwca 1923 r. w przedmiocie substancji i przetworów odurzających, Dz.U. 1923, nr 72,

a w 1928 r. zaliczył eter etylowy do narkotyków⁹. W maju 1936 r. Polski Komitet do spraw Narkotyków i Zwalczania Narkomanii zwołał w Katowicach konferencję na temat przeciwdziałania eteromanii¹⁰. Walka z tym nałogiem została usankcjonowana w 1951 r. karą do 5 lat pozbawienia wolności za obrót środkami odurzającymi, wśród których wymieniono eter etylowy¹¹.

ANEGDOTA

Rodzinna legenda mówi o jednym z pradziadków, który zajmował się produkcją mat trzcinowych, niezbędnych do tynkowania drewnianych domów. Trzcinę sprowadzano z okolicy Zatora, zwykle po zamrożeniu stawów, a trzeba ją było najpierw pozbawić suchych liści. Zajęcie to kojarzy się z darcie pierza („darcie trzciny”?), zwykle angażowano do pomocy całą rodzinę, sąsiadów i kogo się dało. Jedna osoba (ta, która uczęszczała do szkoły, bo nie wszystkich było stać na wykształcenie) czytała na głos dostępną literaturę, zwykle z gatunku brukowej (często historie o duchach lub inne horrory). Pradziadek zasiadał na honorowym miejscu. Podobno pewnego takiego ciemnego, późnojesiennego wieczoru, gdy po kieliszku hasioków zapalał fajkę, w trakcie czytania najstraszniejszego horroru, przy wszystkich, opary eteru zapaliły mu się w ustach i pradziadek zionął żywym ogniem! Miał sumiaste wąsy, więc okolicę szybko obiegła plotka, że w Roczynach ukazał się diabeł...

Podziękowania

Artykuł powstał z inspiracji następujących osób:

Jan Zieliński

Anna Rychter

Janusz Ślesak

Barbara Rusin

Jacek Jura

Helena Wiktor

Helena Płonka i jej brat Józef Bartnicki

Anna Kapinus

poz. 559, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19230720559> [dostęp: 13 XI 2023 r.].

⁹ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 22 lutego 1928 r. o uznaniu eteru etylowego i jego mieszanin za szczególnie niebezpieczne dla zdrowia, Dz.U. 1928, nr 45, poz. 443, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19280450443> [dostęp: 13 XI 2023 r.].

¹⁰ <https://pl.wikipedia.org/wiki/Eteromania> [dostęp: 13 XI 2023 r.].

¹¹ Ustawa z dnia 8 stycznia 1951 r. o środkach farmaceutycznych i odurzających oraz artykułach sanitarnych. Dz.U. 1951 nr 1 poz. 4, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19510010004> [dostęp: 13 XI 2023 r.].

Bibliografia

Monografie

Miodek J., *O śląskiej ojczyźnie-polszczyźnie w „Śląsku”*, Katowice 2022.

Artykuły

Dziś są dopalacze, przed wojną był eter, „Rynek Aptek”, <https://www.rynekapteki.pl/po-godzinach/dzis-sa-dopalacze-przed-wojna-byl-eter,8620.html>, s. 1-2 [dostęp: 13 XI 2023 r.].

Momot A., *Gwara w górnośląskiej przestrzeni miejskiej*, „LingVaria”, 2018, r. XIII, nr 2(26), s. 303-316, <file:///D:/Pobrane/20-Momot-Gwara-w-gornoslaskiej-przestrzeni-miejskiej.pdf> [dostęp: 13 XI 2023 r.].

Płonka P., *Hasioki*, „Nowiny Andrychowskie”, 2000, nr 1(110), s. 27, <https://cdn.radioandrychow.pl/uploads/2021/06/NA-01-2000.pdf> [dostęp: 7 XI 2023 r.].

Netografia

<https://pl.wikipedia.org/wiki/Eteromania> [dostęp: 13 XI 2023 r.].

<https://pl.wikipedia.org/wiki/Hasiok> [dostęp: 13 XI 2023 r.].

https://www.youtube.com/results?search_query=hasiok.pl [dostęp: 13 XI 2023 r.].

Źródła

Ustawa z dnia 22 czerwca 1923 r. w przedmiocie substancji i przetworów odurzających, Dz.U. 1923, nr 72, poz. 559.

Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 22 lutego 1928 r. o uznaniu eteru etylowego i jego mieszanin za szczególnie niebezpieczne dla zdrowia, Dz.U. 1928, nr 45, poz. 443.

Ustawa z dnia 8 stycznia 1951 r. o środkach farmaceutycznych i odurzających oraz artykułach sanitarnych, Dz.U. 1951, nr 1, poz. 4.

SUMMARY

The text concerns the analysis of the words “hasiok” and “hasioki” in two interdependent meanings. The more common one, characteristic of the Silesian dialect, is a regional synonym for garbage can, including a waste dump found in industrial regions. In the second meaning, characteristic of the Andrychów area neighboring Silesia, “hasioki” is a word without a singular number, denoting ether and its solution, distributed illegally for consumption purposes. In the interwar years, drinking ether became a dangerous and legally stigmatized addiction.

Keywords: hasiok, hasioki, ether, etheromany